

TİFLİS'TE ÖMERİYYE MEDRESESİ (1849–1919)

MADRASAŃ OMARIYE IN TBILISI (1849–1919)

МЕДРЕСЕ ОМАРИЙЕ В ТБИЛИСИ (1849–1919)

Gülnara GOCA MEMMEDLİ*

ÖZ

Kafkasların gözde mekânı olan Gürcistan, Türkiye için hem stratejik sınır komşusu gibi hem de arazisinde yüz binlerle Azerbaycan Türkünü ve diğer Müslüman toplulukları barındırdığı dolayısıyla ilgi odağındadır. Ülkede Hıristiyanlıktan sonra en çok yayılmış din İslam'dır. Bu coğrafyada İslam medeniyetinin zengin mirasının varlığını, İslamî eğitimin, medrese ve mektep geleneğinin asırlar boyunca vüsatla geliştiğini gözlemlemekteyiz.

Buradan hareketle, sunulan makalede, Gürcistan'da İslam öğretimi tarihinden bir örnek olarak başkent Tiflis'te 1849–1919 yıllarında Ömeriyye (Sünni) ruhani medresesinin yerli Türk gençlerinin İslamî eğitim yönünde faaliyetlerini ışıktandırılması amaçlanmaktadır.

İlkin kaynaklar olarak Tiflis'teki Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Arşivi'nde (GMA TMA) bulunan Rusça, Gürcüce, Türkçe ilgili materyaller temel alınmıştır. Konuya ilişkin arşiv bilgilerinin analizi yöntemi kullanılarak, edinilen önemli bulgular bilimsel-pedagojik araştırma açısından incelenmiş, sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir.

Makalede Tiflis Ömeriyye medresesinin teşkili tarihi ve faaliyet yönleri araştırılır, medresenin eğitim programına, öğretim müfredatına değinilir, ayrıca yöneticileri, müderrisleri, müdavimleri hakkında bilgiler verilir.

1849 yılında Tiflis'te açılmış olan Ömeriyye medresesi, 1919 yılına kadar kentin Meydan mahallesinde Cuma Camisi bünyesinde faaliyet göstermiş ve Sünni mezhep Müslüman çocuklarına İslamî eğitim-öğretim vermiştir. Kafkasya Genel Valisinin tabiliğinde ve vilayet müftüsünün bilvesile eğitimsel kontrolünde bulunmuş medresede hususi ruhani-pedagoji sınıflar oluşturulmuştu. Medresenin tüzüğü ve öğretim müfredatı çerçevesinde Güney Kafkasya Müslüman çocuklarına İslam kuralları üzere bilgiler aktarılmış, İslam Tarihi, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Hadis dersleri okutulmuş, ayrıca gerekli ölçekte Rus dilinin öğretilmesi de gerçekleştirilmişti.

Makalede, Gürcistan'ın yüzyıllar boyunca İslam âlemi ile sıkı temasta bulunmasının, Türkiye–Gürcistan–Azerbaycan arasında koridor rolü üstlenmesinin burada dinlerin, medeniyetlerin bütünleşmesine, aynı zamanda da İslam eğitiminin, öğretiminin gelişimine olanak sağlamış olduğu kanaati ortaya koyulmaktadır.

* ORCID: [0000-0002-9942-2670](https://orcid.org/0000-0002-9942-2670), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İBEF Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü, gulnara59@gmail.com.

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

Konunun bilimsel araştırılması, günümüzde uluslararasılık, dinlerarasılık, kültürlerarasılık kapsamında güncel önem etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Eğitim Tarihi, Gürcistan'da İslam, İslam'ın öğretimi, İslamî eğitim, medrese, mektep*

ABSTRACT

Georgia, being a generally recognized landmark of the Caucasus, attracts Turkey's attention both because of its strategic border neighborhood and because hundreds of thousands of Azerbaijanis and representatives of other Turkic-Muslim communities live in it. Islam is the most widespread religion in the country after Christianity. The Georgian land preserves the centuries-old history of Islamic civilization and the rich heritage of Islamic education, the traditions of madrasahs and mektebs.

The purpose of this article is to highlight the activities of the spiritual madrasah Omariye (for Sunnis) in 1849–1919 in the capital of Georgia, Tbilisi, as an example of Islamic education in the country.

The main primary sources of research are the materials of the Central Historical Archives at the National Archives of Georgia in Russian, Georgian and Azerbaijani. Important facts obtained using the method of analyzing archival information on this issue were studied, classified and evaluated from a scientific and pedagogical point of view.

Omariye Madrasah was opened in Tbilisi in 1849 in the Juma (Friday) mosque building in the Maydan quarter, and until 1919, it provided Islamic education to the children of the Sunni Muslims. In the madrasah, which was under the general supervision of the governor of the Caucasus and under the control of the mufti of the region, special spiritual and pedagogical classes were also created. Within the framework of the Charter and the curriculum of the madrasah, the children of the Muslims of Transcaucasia were given information about the basics and rules of Islam, the following subjects were taught: History of Islam, Tafsir (interpretation of the Koran and Sunnah), Fiqh (Muslim doctrine regarding the rules of behavior), Kalam (Islamic theology), Hadith (the legend about the statements and activities of the Prophet Muhammad), as well as the Russian language on the required scale.

The article concludes that the close centuries-old contacts of Georgia with the Islamic world, playing the role of a corridor between Turkey, Georgia and Azerbaijan, contributed to the integration of religions, civilizations here, as well as the development of Islamic teachings and education. Scientific research of this problem is of great importance in the context of interfaith and intercultural relations.

Key words: *History of education, Islam in Georgia, Islamic education, madrasah, mekteb.*

АННОТАЦИЯ

Грузия, являясь общепризнанной достопримечательностью Кавказа, привлекает внимание Турции как по причине стратегического приграничного соседства, так и потому, что в ней живут сотни тысяч азербайджанцев и представителей других тюркско-мусульманских общин. В стране ислам является самой распространенной религией после христианства. Грузинская земля хранит многовековую историю исламской цивилизации и богатое наследие исламского образования, традиций медресе и мектебов.

Цель представленной статьи – освещение деятельности духовного медресе Омариёе (мусульманское училище Омарова учения) в 1849–1919 годах в столице Грузии Тбилиси как примера исламского образования в стране.

Основными первичными источниками исследования являются материалы Центрального исторического архива при Национальном архиве Грузии на русском, грузинском, азербайджанском языках. Важные факты, полученные с использованием метода анализа архивной информации по данному вопросу, были изучены, классифицированы и оценены с научно-педагогической точки зрения.

Медресе Омариёе было открыто в Тбилиси в 1849 году в здании Джума (пятничной) мечети в квартале Мейдан, и до 1919 года оно давало исламское образование детям мусульман суннитского крыла. В медресе, которое находилось под общим надзором губернатора Кавказа и под контролем муфтия края, также были созданы специальные духовно-педагогические классы. В рамках Устава и учебной программы медресе детям мусульман давалась информация об основах и правилах ислама, преподавались следующие предметы: История ислама, Тафсир (толкование Корана и сунны), Фикх (мусульманская доктрина относительно поведения), Калам (исламская теология), Хадис (предание о высказываниях и деятельности пророка Мухаммеда), а также русский язык в требуемых масштабах.

В статье делается вывод о том, что тесные многовековые контакты Грузии с исламским миром, играя роль коридора между Турцией, Грузией и Азербайджаном, способствовали интеграции здесь религий, цивилизаций, а также развитию исламских учений и образования. Научное исследование данной проблемы имеет важное значение в контексте межконфессиональных и межкультурных отношений.

Ключевые слова: *История образования, ислам в Грузии, исламское образование, медресе, мектеб.*

Giriş

“Coğrafi konuma göre Gürcistan'a bağlı etnik mekânda Türklerin genetik saflığı, Gürcü toplumuyla bütünleşmesi” (Memmedli, 2018: 292), günümüzde dini toleranslık açısından da dikkate değerdir.

Gürcistan'da hali hazırda 600 binden fazla Müslüman topluluğu meskûndur (<http://www.amag.ge>). Burada İslam dinine mensup aşağıdaki etnik topluluklar önümüze çıkar: Acarlar, Ahıska Türkleri, Borçalı Azerbaycan Türkleri, Kistler, Avarlar, Müslüman Abhazlar. Bunlardan Ahıska Türkleri 1944 yılında buradan sürgün edilmiş, kalanları yine de burada varlığını sürdürmektedir.

Resmiyette Gürcistan Azerileri, gayri resmi olarak da Gürcistan Türkleri, Borçalı Türkleri, Karapapaklar adlandırılan Müslüman etnik grup, ülkenin Tiflis, Rustavi, Marneuli, Gardabani şehirlerinde, Aşağı Kartli, İç Kartli, Kaheti bölgelerinin yaklaşık 200 köyünde var olmaktadır. Sünni ve Şii mezheplerini takip ederler. Sayıları 450.000 civarındadır. Yüzden fazla ibadethaneleri mevcuttur (<http://www.census.ge/en/results/census>).

Gürcistan'ın diğer bir Müslüman topluluğu Sünni Acarlardır. İslam Gürcistan'ı da adlandırılmış – Acaristan (Acar) Özerk Cumhuriyeti'nde, daha çok da Batum şehrinde, Helvaçauri, Hulo, Keda, Kobulet, Şuahevi yörelerinde yaşamaktadırlar. Sayıları 130.000 civarında olduğu bilinir. 150'den çok ibadethaneleri vardır (<http://www.nplg.gov.ge/wikidict>).

Vayhanlar veya başka deyişle Kistler adlandırılan Müslümanlar Çeçen-İnguş kökenli olup, Pankisi vadisinde, Kaheti bölgesinin Ahmeta ilçesinde

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

önemli yaşayış mntıkları Banara, Birkiani, Duisi, Halacan, Toloşa köyleridir. Sünni Kistlerin sayısı yaklaşık 10.000'dir.

Avarlar veya Lezgiler Dağıstan kökenli Sünniler olup yaklaşık 4 bin sayıda Kahet bölgesinin Kvareli ilçesinde meskûndurlar.

Abhazy'a da yaklaşık 4 bin Sünni Müslüman vardır (<http://www.nplg.gov.ge/wikidict/indeh.php>).

Ülkede medrese seviyesinde din eğitim-öğretiminin de resmi çatı altında bir araya getirilmesi için tedbirler planlanmıştır. Gürcistan Din İşleri Ajansı'nın söyleşisinde Müslümanlara iki medresede eğitim verileceği, bunlardan birinin Tiflis'te, ikincisinin ise Batum'da teşkil edileceği, Batum medresesinin inşasının tamamlandığı, Tiflis medresesinin çalışmalarının devam ettiği ifade edilmiştir (Aydingün, 2016: 237).

Gürcistan'daki İslam kültürünün, burada asırlar boyunca gelişegelmiş İslam öğretiminin ürünü olduğu, Müslüman toplumun gelişim düzeyinin belirli anlamda sosyal tesisat olarak İslam mektepleri ve medreseleri aracılığıyla sağlandığı gözlemlenmektedir.

Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Arşivi'ndeki (GMA TMA) konumuza ilişkin olarak daha çok inceleyerek yararlandığımız fonlar şunlardır:

Güney Kafkasya Eğitim Müdürlüğü, 1831–1849

Kafkasya Genel Valisi Yazı İşleri Müdürlüğü, 1845–1858

Tiflis Müslüman Mektepleri Mütevellisi, 1847–1918

Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892

Tiflis Vilayeti Okullar Müdürlüğü, 1877–1917

Kafkasya Eğitim Dairesi Yönetim Komiserliği, 1917–1919

Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, 1918–1921

Gürcistan arşivlerinde 1800–1917 yıllarında Güney Kafkas Müslüman Ruhani İdaresi'nin, Güney Kafkas Müftülüğü'nün, Şii Kadılarının faaliyetlerine ilişkin belgelerin bulunduğunu da belirtmekte fayda vardır (Guniava 2013).

Bunlardan başka, Gürcistan'da İslam'ın tarihine, Gürcistan Müslümanlarının eğitimine, kültürüne dair bilimsel araştırmalar, dönemin matbuatı, raporlar, hatıralar vb yazılar da önem arz etmektedir.

1. Medresenin Teşkili ve Faaliyeti

Gürcistan'da medreselerin teşkili tarihi erken ortaçağlardan başlamıştır. Sonraki yüzyıllarda da Tiflis'te, Borçalı-Karayazı, Ahıska bölgelerinde orta dereceli medreseler faaliyet göstermişlerdi. Bu tip medreselerde esas itibarıyla din hizmetçileri olan mollalar, İslamiyye iptidai mektepleri için muallimler hazırlanmıştır. Medresede Arap Dili, Fars Dili, İslam İlahiyatı ve İslam Hukuku daha mükemmel talim edilmişti, ayrıca Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Mantık, Psikoloji öğretilmişti. Gürcistan doğumlu olup Doğu ülkelerinde medrese tahsillerini tamamlayanlar da çok olmuştur.

1840'lı yıllarda Tiflis'te medrese faaliyet göstermiştir. Bunu hicri kameri 1260 – miladi 1844 yılında tertiplenmiş Abbaskulu Ağa Bakihanlı Kutsi'nin “Gülistan-i İrem” kitabının tanıtım yazısındaki: “Elyazması Tiflis'te Kazahlı

şeyhülislam Osman Efendi'nin medresesinde yazılmıştır” notu (Bakıhanov, 1844) kanıtlamaktadır.

1832'de Kafkasya Genel Valisi Vorontsov, Rus Doğubilimci Nikolay Hanıkov'a ve eğitim müfettişi İvan Roskovçenko'ya Güney Kafkasya İslamiye medreseleri projesini tertip etmek için serencam vermişti. Hanıkov'un tasarısı beğenilmiş ve bahse konu eğitim kurumlarının karardadnamesini hazırlamak için Güney Kafkasya Şii mezhep ruhani idaresinin yöneticisi şeyhülislam, Tiflis ahundu Muhammed Ali Hüseyinzade Selyanı görevlendirilmişti. 1845'te hazırlanan projede ruhani mektepleri ve medreselerinin çok asırlık tecrübesi yanında devlet mekteplerinin tecrübesi de dikkate alınmıştı. Program tasarısını Mirza Fetali Ahundzade Rusçaya tercüme etmişti (Tahirzade, 1962).

1847 yılından Tiflis'te faaliyet göstermiş İslamiye eğitim kurumlarının adları dönemin Arap harfli arşiv belgelerinde medrese geçer. Örneğin, “Tiflis şehrinde bina olunan medresenin karardadnamesi” (GMA TMA, 422/1/179: 1), “nazır-i medreseyi İslamiyye”, “müdür-i umureti mütevelliyi medarisi Kafkasiye”, “hadimi medreseyi milleti isnayı şeriyeyi Tiflis”, “gerdanendeyi umuri mütevelliyi medarisi İslamiyyeyi Tiflis” (GMA TMA, 422/1/237: 3–5). Bu eğitim müesseseleri Rusça resmi belgelerde “мусульманское училище Омарова учения” (GMA TMA, 422/1/179: 1, 8), “мусульманское училище Алиева учения” (GMA TMA, 422/2/5697: 27a, 54, 63) adlanır. Okula Rusçada “школа” şkola denir, “училище” uçilişe ise okul tipinden bir üst seviyedir. Rusçada da Aliyye ve Ömeriyye “şkola” değil, “uçilişe” adlandırılmıştır.

1847 yılı 12 Aralık tarihinde Tiflis'te Şiiler için “Aliyye” (Ali talimi) İslamiye medresesinin resmi açılışı olmuştur. Rusça nüfuzlu resmi matbuat organı olan “Kavkaz” Kafkas gazetesi bu özelde ayrıntılı bir röportaj yayınlamıştır. Makaleden belli olur ki, Kafkasya Genel Valisi, 1847 yılının başlarında Tiflis'te önce Şiilerin çocukları için, sonra Sünnilerin çocukları için eğitim kurumunun açılması gereksinimini gündeme getirerek, bu hususta teklif ileri sürmüştü. İlgili karardadname, yani tüzük, Kafkasya Komitesi'nin müzakeresine müteakiben 18 Nisan'da imparatorun onayına sunulmuştu (Kavkaz, 1847: 2).

Not: Karardadların metinlerinde Tatar, Azerbaycan değil, Türk dili yazıldığını vurgulamalıyız (GMA TMA, 422/1/179: 3).

Tiflis'teki Şii mezhepliler için “Aliyye” medresesi örneğinde 1849 yılı 15 Ocak'ta da Sünni mezhepliler için “Ömeriyye” medresesi açılmıştır (GMA TMA, 4/3/303: 1–13; GMA TMA, 422/1/179: 1–7).

“Ömeriyye”nin tüzüğü, 1848 yılı 10 Mayıs tarihinde Rusya'nın Tsarskoye Selo Çar Köyü kasabasında tertip edilip mühürlenmiştir. Tüzükleri ve personel çizelgelerini Rusya imparatoru şahsen onaylamıştır ve kendi el yazısıyla şöyle not düşmüştür: “Быть по сему” – Şöyle olsun (GMA TMA, 422/2/5697: 63). Tüzüğe istinaden Ömeriyye medresesi Tiflis'teki Sünni mezhep camisinin bünyesinde yerleşmişti.

Medreseler, bilvesile Kafkasya Genel Valisi'nin tabiliğinde olmuştur. Genel Vali, bilvesile gözlemcilik için Tiflis'teki memurlardan birini hususi

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

mütevelli atamıştı. Bundan ilave, Genel Vali'nin kararıyla Müslümanların saygın zadeğânlarından medreselerin onursal naipleri seçilmişti ve onlar bu eğitim kurumlarında işlerin sağlıklı şekilde gidişatına yardımda bulunmuşlardı. “Ömeriyye”ye eğitimsel kontrolü vilayet müftüsü üstlenmiştir. “Ömeriyye”de on kişilik yatılı pansiyon da ayarlanmıştı. Kütüphane, ayrıca ciltleme imalathanesi da vardı. Medrese, 1887 yılından itibaren üçüncü dereceli özel okul statüsü kazanarak, iç işleri bakanlığının tabiliğine verilmiştir (Paşaev, 2012).

1898'de “Tiflisskiy Listok” Tiflis Sayfası gazetesi yazmıştır: “Tiflis'te iki resmi Müslüman medresesi var, onlarda iş iyi ayarlanmıştır. Maalesef ki, onlar Türk ahalisinin ihtiyacını karşılayamıyor. Nitekim bu iki medrese yalnızca 80 kişiyi kapsayabilir” (Tiflisskiy Listok, 1898: 3).

1901 yılında kadrolar dizelgesi şöyle belirlenmişti: onursal mütevelli, hususi sınıflar müdürü, yüksek dereceli iptidai mektep müfettişi, Şeriat muallimi, ortak genel dersler üzere üç muallim, grafik sanatı muallimi (GMA TMA, 422/1/7150: 46–51).

1907 yılı raporuna istinaden, Tiflis'in Meydan mahallesinde Sup Sarkis sokağında 45 sayılı binada yerleşmiş medresenin 6 şubesi, 3 sınıfı olmuştu (GMA TMA, 427/1/45: 37).

Tiflis'te Azerbaycan Türkçesinde neşredilen “Molla Nesreddin” dergisi şöyle yazmıştır: “Tiflis gibi büyük şehirde yalnızca bir tane mektebimiz vardır, özünün de programı Nuh Nebi devrinde yazılmıştır... Ne etmeli ki, bu mektebin yeri de Ocakkulu kişinin tavuk ini boydadır. Dâhil olmak isteyenlerin çoğu yer olmadığı yüzünden kabul edilemiyor” (Molla Nesreddin, 1910).

1907'de Bakü'de muallimlerin ikinci kurultayı Tiflis'teki “Aliyye” ve “Ömeriyye” medreselerinin birleştirilmesini gerekli saymıştı. 1911'de Kafkasya Genel Valiliği Kurulu bu medreseleri şehir mekteplerine dönüştürmeyi ve iç işleri bakanlığının tabiliğinden çıkarıp eğitim idaresinin tabiliğine vermeyi uygun bulmuştu.

1912'de Tiflis medreselerini yüksek derece ilkokula dönüştürmek, bu okulda hususi ruhani-pedagoji sınıflar açmak planı ileri sürülmüştü.

1914'te “Aliyye” ile “Ömeriyye”nin yeniden kurulması gündeme gelmişti. İç işleri bakanlığının tabiliğindeki bu eğitim kurumlarının taleplere cevap vermediği tespit edilmiş ve yeni teklife esasen, medreselerde ek olarak üç yıllık hususi dini-pedagoji sınıflar açılmalıydı.

İslamiyye medreselerinin kaderi 1918 yılında beyan edilmiş Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti döneminde çözülebilmmişti. Gürcistan Müslüman Milli Kurulu, 1918 yılı 5 Ekim'de: “İslamiyye medreselerinin durumu çok endişelidir, onlar aslında yok gibidirler. Müslümanlar özgür ülkede yaşamalarına rağmen, mevcut şeraitten istifade edemiyorlar” raporunu paylaşmıştı. Kurul, bu eğitim kurumlarının iç işleri bakanlığı serencamında bulunmasını antidemokratik hal saymıştı (GMA TMA, 1933/1/1560: 3).

Yerel matbuat, 1919 baharında haber vermişti: “Müslüman Milli Kurulu'nun kararı doğrultusunda, Tiflis'in “Aliyye”, “Ömeriyye” medreseleri tarikata göre bölünmeyen tek kurumda birleştirilmiş ve Gürcistan Eğitim

Bakanlığının tabiliğine verilmiştir. Hazırda Milli Kurul'un eğitim komisyonu, medreselerin yeniden kurulmasına ve yeni öğretim programının düzenlenmesine başlamıştır. Komisyonunda medresenin pedagoji heyeti de iştirak ediyor” (Gruziya, 1919: 3).

Dolayısıyla, “Aliyye” ve “Ömeriyye” temelinde iki sınıflı okul teşkil edilmişti. Okula 73 öğrenci alınmıştı. Okul müdürleri önce Kemal Efendi Sübhankuluev, sonra Ali Mirza Nerimanzade, Abbas Ali Kâzımov, daha sonra Ebül Ahund Mövlazade, öğretmenleri Ali Mirza Nerimanzade, Ebül Ahund Mövlazade, Mirza Ali Rıza Efendiev, Selman Hüseyinov ve başkaları olmuşlardı. Bu okula 1920 yılı 23 Ekim'den yüksek dereceli ilkokul statüsü verilmişti. Müdür olarak Tehmas Bey Kulubeyov atanmıştı. Üstün eğitim seviyeli öğretmenler İlyas Guguşov, Mirza Şerif Mirzaev, David Ağalarov, Kemal Sübhankuluev, Faruk Beyim Kacar ve başkaları ders demişlerdi. Okulun pedagoji kurulunun kararıyla, Gürcistan'ın Müslüman (Türk) okulları müfettişi Mirza Rıza Alizade'nin aracılığıyla ve eğitim bakanlığının onayıyla 1920 yılı 31 Aralık'ta bu okula ünlü Azerbaycan şairinin şerefine “Şeyh Nizami adına Müslüman yüksek ilkokulu” adı verilmişti (GMA TMA, 1935/1/745: 154–156).

Tanınmış pedagog, yazar Sultan Macit Kanizade şöyle hatırlamıştır: “Müftü efendinin idaresi cümbinde Omarovaya Şkola adıyla üç yıllık bir iptidai mektep vardı. Şehrin hamı eğitim ihtiyacını ödemek için hükümet hattıyla açılmış bu mektepte iki nefer molla kulak muallim nesep olunmuştur. Bunlardan birisi şeriat, o birisi ise Rus dili öğretmek için idi” (Kanizade, 1986: 222).

Bu medresenin müdavimi olmuş ünlü gazeteci, Ahıskalı Ömer Faik Nemanzade (1872–1937): “Mekteplerin birisi Ali (Şii), o birisi Ömer (Sünni) mektebi idi... Şeyhülislam ve müftünün Türk mektepleri üstünde boş, kuru adları dururdu. Mekteplerin programı, muallimlerin tayini, şahadetname verilmesi, nizamname tertibi, bütçesi hamı Kafkasya eğitim müdürlüğünün elindeydi” (Nemanzade, 1992: 401).

2. Medresenin Öğretim Müfredatı

Arşivde “Aliyye” ve “Ömeriyye” medreselerinin tüzükleri bulunmaktadır. Tüzüklerde, söz konusu eğitim kurumlarının teşkilinden Güney Kafkasya Müslümanlarının çocuklarına İslam dininin kanunları üzere bilgiler verilmesi ve onlara toplum yaşayışı için gerekli ölçekte Rus dilinin öğretilmesi amaçlandığı belirtilmiştir (GMA TMA, 4/3/303: 1–13; GMA TMA, 422/1/179: 1–7; GMA TMA, 422/2/5697: 27a–31, 54–62).

Medresede aşağıdaki dersler okutulmuştur: Türk dili; Fars dili; Arap dili; Rus dili; Muhtasar coğrafya; Muhtasar tarih; Hesap; Rus kanunculuğu, mahkeme icraatı; Hüsnuhat.

Medresenin iki müderrisi var idi: biri İslamiyye kursunda, diğeri Rus kursunda ders vermekle mükellef idi. İslamiyye kursu müderrisi, üstün eğitimiyle, ciddi ahlakıyla bilinen, öğretim yöntemlerini iyi uygulayan şahıslar arasından müftü ve onursal naip tarafından seçiliyordu. Rus dili müderrisi, Türk dilini bilen Ruslar veya Rus dilini temelli bilen Türkler arasından müteveli

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

heyetçe seçiliyordu. Bu müderrisler kamu çalışanı sayılıyordu. Medresede müftünün temsilcileri de hizmet gösteriyorlardı.

Türk, Fars, Arap dillerini İslamiyye kursu müderrisi, Rus dili ve diğer dersleri Rus kursu müderrisi tedris etmişler.

Birinci sınıfa 8 yaştan 12 yaşa dek çocuklar ve yetişkinler kabul ediliyordu. Medresede üçer sınıf teşkil edilmişti: Türk dili, Fars dili ve Arap dili sınıfları. Her sınıf için iki yıl planlanmıştı. Rus dili dersine ve başka derslere her sınıfta ek ders saatleri ayrılmıştı. Arapça sınıfında Kuran'ın kıraatinin öğretilmesine ve Şeriata saatler verilmişti. Her meşgale bir buçuk saat sürüyordu ve her gün ikisi sabah, ikisi öğleden sonra olmakla dört ders geçiliyordu.

Eğitim-öğretim süresi her sınıfta iki yıl olmakla toplamda altı sene devam ediyordu. Tam kursu üstün puanla bitiren talebelere sivil ve askeri hizmete girerken umumi süre mukabilinde bir yıl erken olmakla birinci derece subay rütbesi veriliyordu. Söz konusu müdavimler gimnaziye mezunlarıyla denk haklara sahip oluyorlardı.

1901 yılında “Ömeriyye” nezdinde ana sınıflara ek olarak yüksek dereceli iptidai mektep de açılmıştı, Şeriatın öğretimi güçlendirilmişti.

Tiflis İslamiyye medreseleri, 25 Haziran 1912 tarihli yasa esasında tam yüksek derece iptidai eğitim-öğretim vermek kapasitesine sahip olmalıydı. İlave hususi sınıflar açılmasından maksat, iptidai mektepler için Şeriat ve Türk dili muallimleri hazırlamaktan ibaret idi (GMA TMA, 422/2/5697: 5).

Arşivde 1912 yılına ait Tiflis Müslüman yüksek derece ilkokulu Şark (Türk, Arap, Fars) dilleri programlarına, din talimi programlarına, hazırlık sınıfının, ruhani-pedagoji sınıflarının haftalık ders saatleri çizelgelerine ulaşmış bulunuyoruz. Burada ortak genel derslerin Rus dilinde, şeriat-din derslerinin Arap dilinde (Rus veya Türk dillerinde şerhi ile) yürütülmesi ön görülüyordu. Öğretim planında yer alan din dersleri şunlar idi: İlm ut Tefsir, İslam Tarihi, İlm-ül Fıkıh, İlm-ül Kelam, İlm-ül Hadis, İlm-ül Advian (GMA TMA, 422/2/5697: 16–24).

Din derslerinin içeriklerini ve haftalık saatlerini müftü belirliyorlardı. İlm-ül Fıkıh dersinde Tevrat, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, İcara Vekâlet, İba, Vakıf Müselleh, Nikâh, Talak, Lian, İkrar, Feraiz, İman, Ahd, Şahadet, Gazye, Kesp, Zübah, Eklü-Şurp, Ticaret geçilirdi.

1914 yılında medrese nezdinde ek olarak üç yıllık hususi dini-pedagoji sınıf açılarak, burada şeriat, ilahiyat yine de temel dersler statüsünü korumuştur.

3. Medresenin Yöneticileri

Görkemli dramaturg, tüm Türk dünyasında tiyatro yazarlığının birincili Mirza Fetali Ahundzade, 1855'te bir süre Tiflis İslamiyye medreselerinin müdürü olmuştur. Onun bu görevde faaliyeti özelinde arşiv belgeleri mevcuttur (GMA TMA, 422/1/237: 5; GMA TMA, 424/1/47: 2; GMA TMA, 1480/1/1: 4–6).

Kaynaklara istinaden, ayrı ayrı yıllarda “Ömeriyye” medresesinin yöneticileri şunlar olmuştur:

Popeçitel-mütevelliler:

Nikolay Hanıkov, 1848 yılından
Mirza Fetali Ahundzade, 1855 yılında
Bulatov, 1860 yılından
Adolf Berje, 1870–1886 yıllarında
M. P. Zavadskiy, 1886–1906 yıllarında
Halil Bey Aşurbeyov, 1907 yılında
L. K. Lopatinskiy, 1908–1918 yıllarında

Müdürler:

Muhammed Efendi Müftüzade, 1858–1866 yıllarında
Hüseyin Efendi Kayıpzade, 1866 yılından

Onursal müdür:

Muhammed Ali Bey Pehlevandov, 1890 yılından

Mirza Fetali Ahundzade (1812–1878), görkemli Azerbaycan yazarı-dramaturgu, şairidir. 1834'ten itibaren Tiflis'te yaşamış, burada Kafkasya Genel Valisi özel kalem müdürlüğünde sivil işler üzere Şark dilleri mütercimi olarak görevde bulunmuştur. Tiflis'te defnedilmiştir. 1855 yılında Tiflis İslamiyye medreselerini yönetmiştir. Arşiv belgelerinde onun tuttuğu vazife “Gerdanendeyi umuri mütevelliyi medarisi İslamiyyeyi Tiflis” (Tiflis İslamiyye medreseleri mütevellî işleri müdürü) gibi geçer (GMA TMA, 422/1/237: 5).

Nikolay Vladimiroviç Hanıkov (1822–1878), 1840'lı yılların sonlarına doğru Kafkasya'ya diplomatik göreve gönderilmişti. 1853'te Tebriz'de Rusya baş konsolu çalışmıştır. Ayrıca, Doğubilimci olarak eserleri vardır. “Buhara Hanlığının Tasviri”, “İç ve Küçük Orda Kırgız Çöllerinin Ahalisi Hakkında”, “Hazar Denizi Seviyesinin Değişmeleri Hakkında”, “İran Etnografyası” kitaplarını yazmıştır. Tiflis İslamiyye medreselerinin mütevellisi olmuştur.

Muhammed Efendi Müftüzade (1823–1880), 1847–1872 yıllarında Kafkasya müftüsü olmuştur. 1858–1866 yıllarında Ömeriyye medresesinin müdürlüğünü yapmıştır.

Adolf Petroviç Berje (1828–1886), milliyetçe Alman olmuş, Tiflis'te Kafkasya arkeografi komisyonu başkanı görevini üstlenmiştir. Daha çok Güney Kafkasya'nın tarihi ve kültürü ile ilgilenmiştir. 1870–1886 yıllarında Tiflis İslamiyye medreselerini yönetmiştir.

Hüseyin Efendi Molla Yusufuğlu Kayıpzade (1830–1917), 1858'den Tiflis'teki üç yıllık Müslüman ruhani mektebinde şeriat ve Doğu dillerinden ders demiştir. 1879–1883 yılları arasında öğretmen seminariyesinde pedagoji faaliyet göstermiştir. Tiflis'te Türk çocukları için kendi hesabına mektep açmıştı. 1883 sonlarında Kafkasya müftüsü tayin edilmiş, 1917 Mart ayına kadar bu görevde çalışmıştır. Medresede istifade edilmek için “Mesaili Ammil Hesap” (umumi hesap meseleleri), “Mebadeyi Talimi Sibyan” (yetişkinlerin taliminin başlangıcı) ders kitapları vardır. 1917 Mart ayında Tiflis'te vefat etmiştir.

4. Medresenin Müderrisleri ve Talebeleri

Arşiv kaynaklarından derlediğimiz bilgilere göre, ayrı ayrı yıllarda medresenin müderrisleri şunlar olmuşlar:

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

Abdullah Abdurrehmanov, 1850'li yıllarda
Habibullah Uteşov, 1850'li yıllarda
Hüseyn Yusufoğlu Kayıpzade, 1858–1866 yıllarında
Abdullah Kani Rehmetullohoğlu, 1858 yılından
Zarif Şerifov, 1858 yılından
Karabaşov, 1880'li yıllarda
Halay İsmailov, 1880 yılına kadar
Alâeddin Efendi Sübhankuluev, 1880 yılından
Muhammed Yakubov, 1880 yılından
Smedağa Kayıpov, 1880 yılından
İsmail Kayıpov, 1900'li yıllarda
Reşid Bey Efendiev, 1900'lü yıllarda
Yunus Efendi Memmedzade, 1900'lü yıllarda

Halay İsmailov: Öğretmen seminariyesi mezunu olmuştur.

İsmail Kayıpov, 1907'de seminariye bitirmişti. Ömeriyye medresesinde dersler vermiştir.

Reşid Bey Efendiev (1863–1942), eğitimci yazar olarak bilinir. Gori seminariyesinde okumuş, 8 yıl Tiflis'te din işleri idaresinde kâtip yardımcısı çalışmış, “Ömeriyye”de dersler vermiştir.

Yunus Efendi Memmedzade, aslen Borçalı kazasının Saraclı köyünden olmuştur. 1900'lü yıllarda “Ömeriyye”de çalışmıştır.

1866 yılına ait “Ömeriyye” medresesi talebelerinin listesini arşivden elde etmişiz: A. K. Şerif Efendi, Abbas Hasanov, Abbas Vekilov, Abbas Yusufov, Abbasağa Kayıpov, Adilgir Yakupov, Aliyar Eyübov, Hasan Guguşov, Hüseyn Mededov, L. Efendiev, M. Mövlaev, Muhammed Yusufov, Maksudov, Melik Kazızade, Möhü Kayıpov, Mustafa Hüseyinzade, Rehim Mustafaev (GMA TMA, 1480/1/1: 49).

İsimleri geçenlerden Abbasağa Kayıpov Tiflis'te yaşamış, “Nazır” mahlasıyla şiirler yazmıştır, Fars dilinden edebi tercümeleleri vardır.

Arşiv belgelerinden derlediğimiz bilgilere istinaden, Ömeriyye medresesinin bazı yıllar üzere talebe kontenjanı şu rakamlarla ifadenilir:

1850 – 57
1860 – 78
1887 – 45
1888 – 42
1889 – 30
1892 – 44
1893 – 38
1894 – 41
1895 – 40
1896 – 35
1897 – 34
1898 – 41
1900 – 32

1907 – 74

1908 – 74

1910 – 99

Medresede daha çok erkek çocuklar okumuşlardı. Ömeriyye mezunlarından birçoğu toplumsal hayatta etken rol oynamış, dini ve pedagoji faaliyet sahalarında halkın hizmetinde bulunmuştur.

Sonuç

Araştırma başında hipotez, bulgular doğrultusunda olgusal olarak kanıtlanmaktadır: Tiflis “Ömeriyye” medresesi yüzyıllar boyunca milli eğitimimizin temelini oluşturmuş ruhani eğitim kurumları ile Çarlık Rusya'nın eğitim politikasının sentezi özelliğini taşımıştır. Nitekim bu eğitim kurumlarında hem Türk dilinin, Arap, Fars dillerinin, Şeriatın tedrisi hem de Rus dilinin öğretilmesi ilgi odağına taşınmıştı. Ayrıca da bilimsel derslere belirli çerçevede dikkat yetirilmişti.

Bununla da, Tiflis Müslüman medreseleri hem burada İslam'ın korunmasına ortam sağlamıştır hem de burada yararlı, gerekli devlet, eğitim kadroları yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Sovyet rejimi yönetimine kadar Tiflis'te Aliyye ve Ömeriyye medreseleri yanında Tiflis ruhani seminariyesi – medresesi, “İttifak” encümen medresesi, ayrıca cami / mescit mektepleri, Kuran kursları da faaliyet göstermişler.

Gürcistan'da 1991 yılından itibaren kalıcı bağımsızlık devrinde İslam eğitimciliyi yönünde belirli etkinlikler hayata geçirilmektedir. Özellikle, Tiflis, barındırdığı kiliseleri, camisi, sinagogu, hamamları ile dünyada dinlerin, dillerin, medeniyetlerin bir arada var olduğu nadide şehirlere birisidir.

Günümüzde Gürcistan arazisinde birkaç örgün ve uzaktan öğretim medreselerinin var olduğuna tanıklık etmekteyiz. Tiflis Cuma Mescidi nezdinde İmam Ali (e) medresesi, Hazreti Zehra (e) medresesi, Marneuli şehrinde Ehli Beyt medresesi, İmam Rıza (e) medresesi, Hanım Zehra (e.) medresesi, Gardabani şehrinde Marağa Hüseyiniye medresesinde talebelere Kuran, İslam Tarihi, Ahlak, Şeriat, Hitabe ve sair dini dersler, Arap-Fars, İngiliz, Gürcü dilleri, bilgisayar dersleri geçilmektedir.

Dolayısıyla, Türk töresinin ve medeniyetinin de önemli bir ocağı olan Gürcistan'da İslam ruhani eğitimi, Müslüman ahalinin aydınlanmasını sistem düzeninde nitelik ve nicelik itibarıyla sağlamaktadır.

Kaynakça

Aydınğün, A.; Asker, A.; Şir, A. Y. (2016). (Editörler). Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar. Terazi yayıncılık, Ankara.

Bakihanov, A. A. (1844). *ناتسلگهرا* Gülistan-i İrem. Tiflis // Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi, 2236/2954.

GMA TMA (4/3/303). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Genel Valisi Yazı İşleri Müdürlüğü, 1845–1858.

Tiflis'te Ömeriyye Medresesi (1849–1919)

- GMA TMA** (422/1/179). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (422/1/237). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (422/1/7150). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (422/2/5697). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Mütevellisi, 1849–1892.
- GMA TMA** (424/1/47). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Güney Kafkasya Eğitim Kurumları Müdürlüğü, 1831–1849.
- GMA TMA** (427/1/45). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Tiflis Vilayeti Okullar Müdürlüğü, 1877–1917.
- GMA TMA** (1480/1/1). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Tiflis Müslüman Mektepleri Mütevellisi, 1847–1918.
- GMA TMA** (1933/1/1560). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Kafkasya Eğitim Dairesi Yönetim Komiserliği, 1917–1919.
- GMA TMA** (1935/1/745). Gürcistan Milli Arşivi'nin Tarih Merkez Arşivi: Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, 1918–1921.
- Gruziya** (1919). Грузия Gürcistan, gazete, sayı 80. Tiflis. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi. Rusça.
- Guniava, G.** (2013). 1800–1917 yılları Gürcistan arşivleri belgelerine göre Kafkas İslam ictması. Гуниава, Гела. Исламская община Кавказа по документам грузинских архивов 1800–1917 гг. Tiflis: Alul-Beyt Merkezi yayınları.
- Kanizade, S. M.** (1986). Gelinler Hamaili. Yazıcı neşriyatı, Bakü.
- Kavkaz** (1847). Кавказъ Kafkas, gazete, 20 Aralık, sayı 51. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi, 67. Rusça. Tiflis.
- Memmedli, Ş. B.** (2018). Gürcistan'da Türk Edebiyatı. Fenomen yayıncılık, Erzurum.
- Molla Nesreddin** (1910). لاملرصدنیدلا, dergi. Tiflis. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi. Türkçe.
- Nemanzade, Ö. F.** (1992). Seçilmiş Eserleri. Yazıcı neşriyatı, Bakü.
- Paşaev, E. H.; Bayramov, N. E.; Gocaeva, G. N.** (2012). Gürcistan'da Azerbaycan mektepleri. Stamba neşriyatı, Tiflis.
- Tiflisskiy Listok** (1898). Тифлисский листок Tiflis sayfası, gazete, 3 Mart. Tiflis. Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi. Rusça.
- <http://www.amag.ge> Gürcistan Müslümanları İdaresi (2.7.2020).
- <http://www.census.ge/en/results/census> Ethnic groups by major administrative territorial units (2.7.2020).
- http://www.nplg.gov.ge/wikidict/indeh.php/ისლამი_საქართველოში (2.7.2020).

